

Jó magyar-e az ómagyar? A latin forrásszövegek hatása az ómagyar szintaktikai jelenségekre

Egedi Barbara
MTA Nyelvtudományi Intézet
egedib@yahoo.com

1 Bevezetés

PROBLÉMA:

Az ómagyar kódexirodalom szintaktikai sajátosságainak vizsgálatakor gyakran merül fel, hogy egy-egy, a mai magyartól szisztematikusan eltérő jelenség valójában egyfajta latin kontaktushatás eredménye, vagyis kizárólag a forrásszövegek hatásának tudható be.

- Előfeltevés: Az ómagyar szintaxis *különbözött* a mai magyartól
- Az empirikus adatgyűjtés korlátait kell jól megértenünk: Mennyiben hozzáférhetőek az adatok, és mennyire torzítják a képet a fordítástechnikai konvenciók?
- A hatás inkább kvantitatív, és nem kvalitatív jellegű

Tényleges fordítási hiba vs. a grammatikailag megengedett szerkezeteket

- (1) Azért mendez írástudó tanolt mennyeknek országában hasonlatik emberhez házi atyához ki hoz ő kencséből újokat és ókat (MünchK 20va Mt 13:52)
ideo omnis scriba doctus in regno caelorum similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera

L. még pl. Dömötör (2006: 76-77) részlet a JókK 66. lapjáról

Forrásszövegek: Legtöbbször pontosan nem azonosíthatók

Jókai-kódex: P. Balázs (1981: 11-13)

Mücheni kódex: Nyíri (1971: 59) → Merk-féle kiadás

[Aland – Aland (1987: 25): ez az 1592-es Vulgata Sixto-Clementina szöveg reprodukciója]

Vulgata nyelvtana: Plater - Wight 1926, Középkori latin: Elliott 1962

Az elszakított dativusos birtokosi kifejezések esete:

- (2) a. **kinek** nem vagyok méltó **saruját** es viselnem (MünchK 9vb Mt 3:11)
b. **kinek** nem vagyok méltó hogy megódjam **ő sarujának** szíját (MünchK 85va Jn 1:27)
- (3) a. **cuius** non sum dignus **calceamenta** portare
b. **cuius** ego non sum dignus ut solvam **eius** corrigiam **calceamenti**

Plater - Wight (1926: §24) redundáns névmás a héber hatására

- (4) sermones **quorum** non audiantur voces **eorum** (Ps 19:3)

- (5) És mikor ez fekődt volna **Jézusnak ő mellyére** (MünchK 100rb Jn 13:25)
Itaque cum recubisset ille supra pectus Iesu

- (6) Mert megkövérédett **e népnek ő szüvők** (MünchK 19va Mt 13:15)
 Incrassatum est enim cor populi huius

2 A főnévi kifejezések belső szerkezete

2.1 Névelőzés

Egedi (2011a): teljes mértékben grammatikalizálódott névelő

→ megjelenik olyan szemantikai/pragmatikai környezetek, ahol csak névelőt lehet használni, és amelyekben a MNM nem használható: az ún. tágabb szituációs használat, az asszociatív-anaforikus használat (Himmelman 2001: 831-841)

1. Táblázat: Determinánsok és latin megfelelőik (JókK)

JókK lap	ÓM adat	értelmezés	előfordulás	latin megfelelő
6. lap	az	névelő	4 db	∅
9. lap	az	névelő	3 db	∅
	az	névmási módosító (?)	1 db	∅
	azon	névmási módosító 'ugyanazon'	1 db	idem
	ez	névmási módosító	2 db	iste
14. lap	az	névelő	3 db	∅
	az	névmási módosító	1 db	ille
18. lap	az		5 db	∅
	azon	névmási módosító 'ugyanazon'	2 db	idem
	ez	névmási módosító	1 db	∅
	az	névmási módosító	1 db	iste
	az	névmási módosító	1 db	ille

2. Táblázat: Determinánsok és latin megfelelőik (MtEv 13. fejezet)

Loc	Det: Art		Det: Dem (Dist)		Det: Dem (Prox)	
3:1			a napokban	in diebus autem illis		
3:4					ez Jánus kedig	ipse autem Johannes
3:7	a'	∅				
3:7	a'	∅				
3:9					e kövekből	de lapidus istis
3:10	a'	∅				
3:10	a'	∅				
3:10	a'	∅				
3:12	a'	∅				
3:16	a'	∅				
össz	7		1		2	

Egedi (2011b) és Egedi (megj.előtt): névelő megjelenése szisztematikus és jól leírható, csupán sokkal szűkebb a használati köre, mint ma

→ nem jelenik meg olyan környezetekben, ahol a főnévi csoport referenciális azonosítása más eszközzel is lehetséges (pl. tulajdonnevek, generikus olvasatú főnévi kifejezések, mutató névmási módosító jelenlétében, birtokos kifejezés jelenlétében)

2.2 Determinánsok szórendje

Latinban: determinánsok pre- és posztnominálisan is megjelenhetnek.

Pinkster (1990:185): determinánsok inkább prenominálisak

NB. Elliott (1962: 33): A *hic*-sor funkciójában a középkori latinban már inkább az *iste*-sor

(7)	a.	ez zerzetett	(JókK 8:18)	ordinem istum
	b.	ez vaknak	(JókK 9:13)	isti caeco
	c.	ez kerdesre	(JókK 16:27)	ad istam quaestionem
	d.	ez zerzetnekkyuel	(JókK 17:29)	extra istum ordinem
	e.	ez zerzetben	(JókK 24:3)	in ordine isto
	f.	ez zerzedbe	(JókK 24:18)	ad ordinem istum

2.3 Melléknévi módosítók szórendje

Pinkster (1990: 185): a melléknévek egy csoportja (*determinative adjectives*) hátul áll, a többi elől. Általánosítás: Minden melléknév előfordul elől is és hátul is

Magni (2011: 233): A minőségjelzős szerkezetekben a jelöletlen sorrend az Adj N
Az osztályozó jelzős kapcsolatokban a jelöletlen sorrend az N Adj

- (8) dulces voluptates vs. aqua dulcis
'édes örömök' 'friss víz'
- (9) igen magas hegyre (MünchK 10ra Mt 4:8)
in montem excelsum valde

3. Táblázat: Szórend a jelzős szókapcsolatokban (MtEv 13. fejezet)

Magyar		Latin	
Adj N	N Adj	Adj N	N Adj
15	-	6	7

2.4 Birtokos kifejezések szórendje

Magni (2011): klasszikus latinra, ill. a minták arányának változása időben

Pinkster (1990): posztnominális pozícióra általánosít (klasszikus latin)

4. Táblázat: Szórend a birtokos sz szerkezetekben (MtEv 13. fejezet)

Magyar		Latin	
GN	NG	GN	NG
30	-	1	31

5. táblázat. A JókK -nak/-nek ragos birtokosai*

A -nak/-nek ragos birtokosok összesen	756
Szétszakított birtokos	21
Birtokos hátul	9

* névmási birtokosok és névutós kifejezések kizárva

3. Mondatbevezetők, kötőszavak pozíciója

6. Táblázat: Latin és magyar kötőszavak

latin		magyar	
1P	2P	1P	2P
quia		mert	
	autem		kedig
	autem	de	
	enim	mert	

- (10) **mert** széles a kapu es bő az út mely viszen az veszedelembe (Mt 7:13)
quia lata porta et spatiosa via est quae ducit ad perditionem
- (11) Mikor **kedig** bement volna Kafarneumba (Mt 8:5)
 Cum **autem** introisset Capharnaum
- (12) Ez országnak **kedig** fiai kivettetnek az külső setétségekbe (Mt 8:12)
 filii **autem** regni eicientur in tenebras exteriores
- (13) **de** megadjad te esedet (esküdet) úrnak (Mt 5:33)
 reddes **autem** Domino iuramenta tua
- (14) **Mert** ez az kiről irattatot (Mt 3:3)
 Hic est **enim** qui dictus est
- (15) **Mert** minden ki kér veszen (Mt 7:8)
 Omnis **enim** qui petit accipit

4 Egyéb jellegzetes és következetes eltérések

a.) Ragozott igenevek

- (16) Akarlak megtisztítanom (MünchK 13vb Mt 8:3)
 Volo mundare NB. tárgyi pro-drop a latinban

b.) Kopula (*est*) kötelező elhagyása a magyarban kijelentő mód jelen idő E/3 személyben

- (17) Ez elő pancsolat (sic!) (MünchK 49ra Mk 12:30)
 Hoc est primum mandatum

c.) Topikalizálás sokkal gyakoribb

- (18) Mennyeknek országa hasonlatik mustármaghoz (MünchK 20ra Mt 13:31)
 simile est regnum caelorum grano sinapis

És vö. Mt 13:24, 33,44, 45, 47

5 A predikátum felépítése

5.1 A latin mondat szórendjéről

Vulgata nyelvtana: Plater - Wight 1926

Középkori latin: Elliott 1962

Pinkster (1990: 9. fejezet)

→ A mondattani szerepen túl (alany, tárgy), a szórendi variációkat az összetevők mondaton belüli pragmatikai funkciója is befolyásolja, a lexikális kategória is számíthat, illetve az összetevők belső struktúrája, azaz a mérete vagy belső komplexitása.

Alapszórend: SOV, azaz ALANY - TÁRGY/KOMPLEMENTUM - ragozott IGE

(Mondatbev.) (Topik/Kontrasztív Fókusz) ALANY TÁRGY/KOMPLEMENTUM - ragozott IGE

5.2 Amit az ómagyar mondat szórendjéről tudni lehet

Mai magyar → Topik - Komment

(Topik) (Kvantor) (Fókusz) Predikátum

Ómagyarra: É. Kiss (2011), Hegedűs (mss.)

A korábbi OV alapszórend > ómagyar VO

7. Táblázat: Hegedűs Vera adatgyűjtése alapján (igemódosítók)

Pozíció	Mai magyar grammatika szerint	Előfordulás
Igemódosító az ige előtt	✓	103
Igemódosító az ige mögött	✓	41
Igemódosító az ige mögött	*	86

(19) Es hozjá vépvén egy írástudó monda neki (MünchK 14rb Mt 8:19)
Et accedens unus scriba ait illi

(20) ne eskedjel hamisan (MünchK 11va Mt 5:33)
non periurabis

(21) ki vagyon mennyekben (MünchK 11ra Mt 5:16, l. még 6:1, 7:11, 7:21, 10:32, 10:33)
qui in caelis est

(22) Mi atyánk ki vagy mennyekben (MünchK 12rb Mt 6:9)
Pater noster qui es in caelis

(23) mely vagyon mondván (10rb Mt 4:14) De fordítva: (Mt 4:6, 4:10, 5:21, 5:33, stb)
quod dictum est

(24) a. Es eresztvén őket Betlehembe (Mt 2:8) MünchK
b. es elerztwen hwket betlehembe (Mt 2:8) JordK

Adalék: egy középmagyar adat:

Boszorkányper, 1652, Vas megye (Dömötör A. szíveességéből, a középmagyar magánéleti nyelvhasználatot feldolgozó OTKA projekt anyagából)

- (25) a. halota massoktul hogy az elmult esztendőken ez I Aszony **emberfejet** főzöt volna
b. Hallota azt is hogy az elöt valo esztendőken **emberfejeket** főzöt volna
c. Azt is hallota Masoktul hogy ennek elöte két esztendővel főzöt volna **emberfejet**

Hivatkozások

- Aland Kurt – Babara Aland 1987. *The Text of the New Testament. An Introduction to the Critical Editios and to the Theory and Practice of Modern Textual Criticism*. Leiden: Eerdmans – Brill
- Dömötör Adrienne 2006. *Régi magyar nyelvemlékek. A kezdetektől a XVI. század végéig*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Egedi Barbara 2011a. Az ómagyar határozott névelő kialakulásának grammatikai vonatkozásai. In: Bakró-Nagy Marianne – Forgács Tamás (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI*, Szeged, SzTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. 35-47.
- Egedi Barbara 2011b. Névelőtlenül de határozottan. Lépések egy magyar grammatikalizációs ösvényen. In: Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Szinkronikus nyelveírás és diakrónia*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 110-127.
- Egedi Barbara (megj.előtt) Grammatical encoding of referentiality in the history of Hungarian In: Anna Giacalone Ramat – Caterina Mauri – Piera Molinelli (eds.): *Synchrony and Diachrony: a Dynamic Interface. Studies in Language Companion*. Amsterdam: John Benjamins
- Egedi Barbara (ms.) Egye fejezet a magyar strukturális fókusz történetéből. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII*. Szeged, 2012. március 29-30. handout
- Elliott, Alison Goddard 1962. A brief introduction to Medieval Latin grammar. In: Harrington K. P. - Joseph Pucci (eds.): *Medieval Latin*. 2nd ed. Chicago - London: The University of Chicago Press. 1-51.
- É. Kiss Katalin 2011. Az ősmagyar SOV-től az ómagyar (T)(Q)(F)VX-ig. In: É. Kiss Katalin - Hegedüs Attila (szerk.) *Nyelvelmélet és diakrónia*. Budapest–Piliscsaba: Szent István Társulat, 85-102.
- Hegedüs Vera (ms.) Az igekötős igék szintaxisa és az ómagyar szórend. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII*. Szeged, 2012. március 29-30. handout
- Hegedüs Vera (ms.) Particle-verb order in Old Hungarian and complex predicates. *Diachronic Generative Syntax Conference*. Lisbon, 4-6 July 2012. handout
- Himmelman, Nikolaus P. 2001. Articles. In: Martin Haspelmath et al. (eds.): *Language Typology and Language Universals*. HSK 20.1. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 831-841.
- Magni, Elisabetta 2011. Coexisting structures and competing functions in genitive word order. In: Perridon, Harry - Petra Sleeman (eds.): *The Noun Phrase in Romance and Germanic. Structure, variation and change*. *Linguistik Aktuell* 171. Amsterdam: John Benjamins. 223-240
- Müncheni kódex [1466] A négy evangélium szövege és szótára*. Décsy Gyula olvasata alapján a szöveget sajtó alá rendezte és a szótári részt készítette Szabó T. Ádám. Európa Könyvkiadó, Budapest. 1985.
- Nyíri Antal 1971. *A Müncheni Kódex 1466-ból*. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt (Codices Hungarici 7) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pinkster, Harm 1990. *Latin Syntax and Semantics*. London - New York: Routledge
- Plater W. E. - H. J. White 1926. *A Grammar of the Vulgate being an Introduction to the Study of the Latinity of the Vulgate Bible*. Oxford: Clarendon Press
- P. Balázs János 1981. *Jókai-kódex XIV-XV. század*. Akadémiai Kiadó, Budapest